



FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Tursunov Akmal Raxmatullayevich¹

¹NavDKI mustaqil tadqiqotchi

E-mail: akmal_tursunov_1971@mail.ru

tel:+ 998934373711

YASAMA SO'ZNING NUTQQA XOSLANISHI

Annotatsiya: Ushbu maqolada morfem-morfologik sathni faqat ifoda reja maqomi bilan chegaralash ushbu sathga xos mazmun birliklari, so'z shakllari to'g'risida fikr yuritilgan. Tilshunoslikda yangilik sifatida tavsiya etilayotgan ayrim qarashlarga ko'ra, morfem-morfologik sath birliklari faqat tashqi strukturadagina mavjud bo'lib, tub semantika sathiga tusha borgan sari ularning mazmun mohiyati o'zgarib borishi yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: sath, morfem –morfologik, so'z shakllari, semantika, paradigma, o'xshash.

Приспособление словообразования к речи

Аннотация: В данной статье рассматривается разграничение морфемо-морфологического уровня только со статусом выразительного тела

на этом уровне с точки зрения конкретных единиц содержания, словоформ, раскрывается их сущность.

Ключевые слова: продажи, морфема - морфология, словоформы, семантика, парадигма, подобное.

Adoptation of artificial words to speech

Annotation: This article examines the differentiation of the morphemomorphological level only with the status of the expressive body at this level from the point of view of specific units of content, word forms, and reveals their essence.

Keywords: sales, morpheme - morphology, word forms, semantics, paradigm, the like

Kirish. Ma'lumki, paradigma paradigmatika tushunchasining "lingvistik sistemadagi to'da (klass)" ma'nosida qo'llanila boshlashi tilshunoslikning ufqlarini kengaytiradi, muayyan belgi asosida qarama-qarshilik va umumiylik hosil qiladigan, o'zaro shartlangan, biri ikkinchisini taqozo etadigan biror sathga tegishli birliklarning "til onginin tiniq nuqtalari" (L.V.Shcherba)da turg'un, barqaror aloqalar hosil qilish qonuniyati kashf etilganligi endi paradigma doirasida yangi umumlashmalarga yo' ochdi, qonuniy assotsiativ aloqalarni belgilashga da'vat etdi.

Shu qonuniyatga ko'ra, har bir assotsiativ -paradigmatik maydon tashkil etuvchilari (jumladan, morfem ~ morfologik paradigma a'zolari) ma'no-vazifa jihatidan bir xil, yorliq tusidagi xususiyat kasb etgan hodisalar to'dasi emas, balki zanjirdagi bir xalqa harakatga kelsa, boshqalari ham tabiiy yo'sinda u yoki bu darajada harakatga keladigan uzluksizlik va alohidalik jarayoni birliklari bo'lib, har bir maydon til sistemasidagi avtonom sistema sifatida amal qiladi, boshqa yondosh maydonlar bilan turli darajadagi iyerarxiya munosabatlariga kirishadi. Demak, paradigma, paradigmatika tadqiqotchilar tomonidan o'ylab chiqarilgan hodisa bo'lmay, inson ongi va tafakkurida kezayotgan va kechishi mumkin bo'lgan tabiiy jarayonlarni, tasavvurlar va

umumlashmalar tizmasining turli ko‘rinishdagi sodda va murakkab harakatlarini aks ettiradi.

Asosiy qism (Main body). Tilshunoslikda yangilik sifatida tavsiya etilayotgan ayrim qarashlarga ko‘ra, morfem-morfologik sath birliklari faqat tashqi strukturadagina mavjud bo‘lib, tub semantika (“glubinnaya semantika”) sathiga tusha borgan sari ularning mohiyati ham yo‘qola boradi; xususan, tub semantikada so‘z turkumlari amal qilmaydi.

Ye. S. Kubryakova ushbu qarashlarga munosabat bildirib, ularning juda ko‘p sabablarga binoan asossizligini ta’kidlaydi: formal morfologik farqlar deyarli barcha hollarda ma’no farqlanishini olib boradi, ular yo ma’no, yo vazifa farqlanishi uchun signaldir. Olimaning maxsus qayd etishicha, hozir keng rasm bo‘lgan shakl va mazmun nomuvofiqligi (assimetriyasi)ni mutlaq darajaga ko‘tarish mumkin emas. Negaki, shakldagi farqlanish (bu farqlanish o‘xshash ma’noni yuzaga keltirganda ham) mazmunning turlicha talqin topishi uchun belgi bo‘lib xizmat qiladi, mazmunning ifodalanish usuli, birinchi navbatda, uning (mazmunning) o‘zi uchun ahamiyatlidir[1-16].

A.A.Reformatskiy til sathlari paradigmaticasi munosabatida morfologiyaning o‘rni haqida fikr yuritib uni barcha boshqa sathlarni ushlab turadigan “o‘zak”, “asos” (“kostyak”)ga o‘xshatgan edi. Uning fikricha, “morfologiya” til kengligi” (“yazkovoye prostranstvo”)ning markazidir. Va tilning tabiatini bilish uchun, dastavval, uning morfologiyasini tushunmoq kerak”. Nafaqat ikki yoqlama birliklar, hatto fonologik sath birligi - bir yoqlama birlik fonema ham “faqat morfologik elementlarning nihoyatda murakkab o‘yinlari fonida aniqlanadi: ular, (fonemalar) ongdan chuqur joyda yashiringandir, ularga faqat morfologiya orqali yaqinlashish mumkin, bu yo‘l esa sintagmatika (sintaksis) sohasi orqali o‘tadi”[3-19].

Ko‘rinadiki, morfem -morfologik sathni faqat ifoda plani maqomi bilan chegaralash ushbu sathga xos mazmun birliklarini, so‘z shakllari, so‘z to‘dalari orqali yuzaga chiqadigan ma’no-vazifa qiymatini rad etishga olib keladi. Holbuki,



mazkur sathda ham mazmun va shaklning har bir sinxron bosqichda nisbat muvofiqligi (simmetriyasi)ga asoslangan paradigmatic qurshovlari amal qiladi. Ana shu qurshovlar doirasida bosh paradigma soʻz turkumlari sistemasi paradigmaticasidir. Tilshunoslik tarixida soʻz turkumlarini oʻzaro qiyoslash, nisbatlash uchun obʻektiv imkoniyatning mavjudligi eʼtirof etilgan boʻlsa-da, amalda soʻzlarni, umumiy belgilar asosida guruhlashga emas, balki farqli belgilar asosida soʻz turkumlariga ajratishga koʻproq ahamiyat berilgan. Bir soʻzning umumiy belgilari lugʻaviy, morfologik, sintaktik, soʻz yasalishi kabi nuqtai nazardan qaralishiga olib keladi.

Soʻz turkumlari sistemasi paradigmasi konkret soʻz turkumlarini qamrab oladigan tushunchadir. Agar soʻz turkumlari va ularga xos kichik paradigmalar (masalan, otlarda son, egalik, kelishik kategoriyasi) nisbatan quyi bosqich umumlashmalar sirasiga kirsam, qoʻyi turkumlari sistemasi paradigmasi ana shu quyi bosqich umumlashmalarga tayanadigan, ularni oʻzaro munosabatda olib qaraydigan yuqori bosqich paradigmaticasidir. Alohida soʻz turkumlariga xos belgilar qay darajada obʻektiv boʻlsa, yuqori bosqich paradigma doirasidagi belgilar ham shu darajada obʻektivdir.

Har bir tilda, jumladan, oʻzbek tilida soʻz turkumlariga tegishli tasavvur (predmetlik va uning xossalari: harakat, holat, miqdor, tartib, belgi, shuningdek, munosabat-aloqa tushunchasi), tarixan shakllangan va avloddan avlodga oʻtib kelayotgan ijtimoiy-maʼnaviy mahsuldir.

Shu sababdan, soʻz turkumlarining anʼanaviy tasnifi borliqning oʻzida chuqur asosga ega, chunki soʻzlarning toʻdalari, bilvosit boʻlsa-da, turli-obʻektlar (predmet va uning xossalari)ning tilda maʼlum yoʻsinda aks etishini koʻrsatadi. Ayni ana shu asosga ega boʻlish Ye. S.Kubryakova va V.G.Gakning taʼkidlashicha, “Soʻz turkumlari tasnifida bir necha oʻlchovlarga tayanish maqbul emasligini uqtiruvchi nazariyalarga qarama-qarshi oʻlaroq, anʼanaviy tasnifning kuchli va ijobiy tomonini tashkil qiladi[5-18]. Soʻz turkumlari sistemasi paradigmaticasi boshqa guruh hosil qila olmaydigan yirik paradigma boʻlsa, alohida



soʻz turkumi va unga xos paradigmalar oʻrtacha, kichik, eng kichik paradigmalar koʻrinishidir.

Yirik paradigma umumlashgan (invariant) birlik boʻlsa, keyingi koʻrinishdagi paradigmalar ana shu umumlashgan birlikning turli darajadagi variantlaridir. Shunisi ham borki, eng kichik, oʻrtacha paradigmalar oʻziga nisbatan yuqori turuvchi paradigma tarkibiga tashkil etuvchi sifatida oʻrnasha boradi.

Xulosa (Conclusion). Soʻz yasash hodisasi va bunda qatnashuvchi til birliklarning nutqqa aloqasi yoʻq, ular “nutqqacha” boʻlgan hodisalar, nutqqacha mavjud til birliklaridir. Yuqorida tahlil qilib oʻtilgan morfem-morfologik paradigmaning umumiy belgilari xususida hamda ularning maxsus koʻrinishlarini tavsif etish keyingi vazifalardan biri boʻlib hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Hojiyev A. Oʻzbek tili morfologiyasi, morfemikasi, soʻz yasashining nazariy masalalari.- T.: Fan, 2010.
2. Кубрякова Е.С. Части речи в ономасиологическом освещении. М., 1978, стр.-84.
3. Серебренников Б. А. Основные линии развития падежной и глагольной систем в уральских языках. М.,1964, стр.9.
4. Bu haqda qarang: Принципы описания языков мира. М.,1976, стр.79.
5. Боровков А.К. Агглютинация в тюркских языках. “Морфологическая типология и проблема классификации языков”. М.,- Л., 1965, стр. 117.
6. Кубрякова Е.С. Части речи в ономасиологическом освещении. М., 1978, стр.-89.